

La Guerra dels Segadors

Voldria començar aquesta intervenció en homenatge a Eva Serra fent un reconeixement personal. A mitjan anys setanta, quan era estudiant de la Facultat de Filosofia i Lletres a la Universitat Autònoma de Barcelona, vaig llegir els llibres d'Eva Serra i de John H. Elliott sobre la Guerra dels Segadors i això va ser decisiu a l'hora d'encaminar la meua tesi de llicenciatura cap a l'estudi del moviment pagès i popular del 1640. Després la recerca que he realitzat s'ha mogut per camins i viarans prou diversos, però la meua orientació d'historiador modernista té com a punt de partida la lectura de *La Guerra dels Segadors* d'Eva Serra (1966) i de *The revolt of the Catalans* de John H. Elliott (1963).

Si hom mira el conjunt de la vasta producció historiogràfica d'Eva Serra, pot tenir la percepció que els treballs sobre la Guerra dels Segadors no hi són predominants, ja que quantitativament hi ha més llibres, capítols de llibre i articles dedicats a la història agrària i a l'estudi de les estructures institucionals i legislatives de la Catalunya anterior al 1714. Tanmateix, la Guerra dels Segadors ocupa un lloc cabdal per entendre la trajectòria i l'aportació historiogràfica d'Eva Serra, al meu entendre, per dues raons: primerament, perquè els fets del 1640 constitueixen l'origen del seu interès pels segles de la modernitat catalana, i, en segon lloc, perquè els dos altres grans eixos de la seva tasca investigadora van resultar derivacions dels interrogants plantejats a partir dels esdeveniments ocorreguts els anys centrals del segle XVII. Tal com ella mateixa explicitava en la introducció de la seva tesi doctoral sobre la baronia dels Sentmenat, la intenció d'aprofundir en les relacions de la producció del camp català venia de la motivació de comprendre millor el context de la revolta pagesa del 1640. D'altra banda, el seu endinsament en l'anàlisi dels fonaments teòrics i pràctics del «constitucionalisme antic» català, deriven, si més no en part, de la seva voluntat de cercar les bases politicoideològiques del xoc constitucional que portà a la crisi del 1640.

De fet, aquestes inquietuds historiogràfiques ja resten prou apuntades en el seu primer llibre: *La Guerra dels Segadors*, publicat per l'editorial Bruguera l'any 1966, tot just quan Eva Serra cursava els darrers cursos de la llicenciatura d'història i quan només tenia vint-i-quatre anys d'edat. Tal com em va informar la seva germana Blanca, l'interès de la jove Eva Serra per la Guerra dels Segadors provenia d'una motivació doble. D'una banda, a mitjan dècada dels seixanta, els fets del 1640 constituïen un referent històric per al Front Nacional de Catalunya, el moviment independentista en què ella militava, ja que entrellaçaven lluita política i mobilització popular. Però, d'altra banda, l'interès per la Guerra dels Segadors obeïa també a unes experiències vivencials. Eva i els seus germans s'havien criat al barri del Guinardó, però sempre mantingueren una relació molt intensa amb el de Sant Andreu del Palomar. Les restes de l'anomenada *capella dels Segadors* de l'església de la plaça de l'Orfila havien captivat l'atenció de la jove Eva Serra, perquè allà, la jornada del 22 de maig del 1640, s'hi havien reunit els pagesos i el sometent popular que entrà a Barcelona per primera vegada i alliberà el diputat Francesc Tamarit de les presons reials. I, tal com avui tenim ben documentat, aquest episodi fou clau en el procés de la ruptura política entre la Cort de Madrid i les institucions catalanes.

Crec que també resulta d'interès exposar el context historiogràfic en què va ser escrit aquest primer text d'Eva Serra sobre la Guerra dels Segadors. Els treballs que s'havien encetat durant la dècada dels anys trenta del segle xx per commemorar el 1940 el tercer centenari dels esdeveniments de l'inici de la Guerra dels Segadors van quedar estroncats i sense publicar pel trasbals de la Guerra Civil i la seqüela repressiva de la dictadura franquista. Cap dels projectes endegats per Antoni Rovira i Virgili, Josep Sanabre, Ferran de Segarra, Pere Pujol i Agustí Duran i Sanpere van veure la llum.

Però, durant la dècada dels anys cinquanta, Sanabre pogué reconstruir i completar els materials de la recerca aturada el 1936, mentre que John H. Elliott i Eulogio Zudaire presentaren les seves tesis doctorals sobre els esdeveniments del 1640 i els seus antecedents. Com a resultat, el 1956 Josep Sanabre publicà *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*, el 1963 sortí a la llum *The revolt of the Catalans*, de John H. Elliott, i a l'any següent *El conde duque y Cataluña*, d'Eulogio Zudaire. Altrament, a mitjan anys seixanta, el context econòmic i politicoinstitucional dels fets del 1640 ja era més ben conegut gràcies a les obres de Joan Reglà (1956), Pierre Vilar (1962) i Jesús Lalinde Abadía (1964).

Amb aquestes bases bibliogràfiques, a *La Guerra dels Segadors* Eva Serra va confegir una visió sintètica de la crisi del 1640, els antecedents de la qual remuntaven a l'inici del govern de Felip IV de Castella i del comte duc d'Olivares (tot posant especial èmfasi en les fracassades Corts de 1626), un relat que feia finir amb

els episodis de la conquesta de Barcelona per Joan Josep d'Àustria l'octubre del 1652 i la signatura del Tractat dels Pirineus el novembre del 1659.

Amb ocasió d'aquestes jornades d'homenatge, he rellegit d'una tirada les cent dotze pàgines d'aquest llibret escrit ja fa més de cinquanta anys i he de dir que la construcció de trama bàsica factual encara s'aguanta d'una manera admirable, indicatiu inequívoc que la jove Eva Serra havia atrapat la difícil lògica històrica d'aquest complex període. Però a més, i com a corollari del llibre, Eva Serra realitzava una curta però densa part conclusiva que portava per títol «Judicis sobre la Guerra dels Segadors», de la qual en destaco tres idees.

En primer lloc, Eva Serra remarcava que el 1640, paral·lelament a la revolta pagesa i popular, es va produir una «revolta oficial» que va dirimir amb la corona un «problema constitucional». La segona idea apuntava el caràcter polièdric del moviment català, el qual podia ser qualificat de «crisi constitucional, de revolució social, d'aixecament nacional i també d'escenari de guerra internacional». Finalment, i ací la seva interpretació potser és menys clara, Eva Serra afirmava que aquest enfrontament constitucional estigué liderat per unes classes dirigents catalanes i castellanes, de les quals deia que «defensen la nació, i no sempre amb una vaga consciència», tot i que poc després asseverava que els catalans «no saberen mostrar-se units» i que especialment «les classes benestants no feren costat al secessionisme».

Posteriorment, Eva Serra dedicà diversos treballs a aspectes concrets de la Guerra dels Segadors, recerques adreçades a analitzar la participació catalana a la campanya de recuperació de la fortalesa de Salses (Serra, 1988), a esclarir les bases del finançament que permeté la mobilització militar del Principat el 1640 (Serra, 1989) o a remarcar que, després del retorn del 1652 a la monarquia espanyola, hi hagué una repressió més severa del que tradicionalment s'havia afirmat (Serra, 1997). També, en alguns pròlegs i obres generals d'alta divulgació, Eva Serra seguí aprofundint en diversos aspectes d'aquest període. Tanmateix, centraré la meua l'anàlisi en el text «1640: una revolució política. La implicació de les institucions», treball publicat l'any 1991 al volum, coordinat per ella mateixa, *La revolució catalana de 1640*, ja que entenc que ací hi trobem les bases de la seva actualització interpretativa sobre els esdeveniments de l'inici de la Guerra dels Segadors.

Aquest text d'Eva Serra sortí a l'escalf del 350è aniversari dels fets de l'any 1640, un aniversari, cal dir-ho, que tingué un impacte social i historiogràfic molt moderat, ja que bàsicament quedà limitat a alguns cicles de conferències i a una exposició commemorativa amb el seu corresponent catàleg (Alcoberro i Vidal Pla, 1990). Entenc que per contextualitzar el text d'Eva Serra, més que en l'efemèride commemorativa, cal parar atenció en quina havia estat l'evolució de la historiografia catalana sobre els esdeveniments i el context històric del 1640, i també en

com la historiografia europea havia encarat des de la fita dels anys seixanta el tema de les revoltes i les revolucions a l'època moderna.

Pel que fa a la historiografia catalana, els vint-i-cinc anys transcorreguts d'ençà de la síntesi del 1966 havien produït alguns materials i bibliografia que ajudaven a perfilar millor la crisi del 1640. En primer lloc, havien aparegut alguns articles i monografies que ampliaven el coneixement sobre diversos aspectes concrets de la Guerra dels Segadors, com serien la naturalesa de la revolta pagesa i popular de la primavera-estiu del 1640 (Simon i Tarrés, 1981), l'impacte dels allotjaments sobre la pagesia (Alcoberro, 1983) o el fenomen de l'exili d'una part de la classe dirigent catalana cap a la Cort de Madrid (Vidal Pla, 1984). En segon lloc, també durant el quart de segle transcorregut respecte del text del 1966, havien aparegut contribucions rellevants per al coneixement del context general dels segles xvi i xvii, ja que temes com la classe dirigent barcelonina (Amelang, 1986), el bandolerisme (Torres, 1988), l'evolució del poder municipal català (Torras i Ribé, 1983), les estructures institucionals i legals del règim pactista (Ferro, 1987) o la seqüència històrica que seguí el retorn del 1652 (Sánchez Marcos, 1983) havien estat objecte de monografies importants. Finalment, en tercer lloc, també s'havien editat alguns materials documentals d'interès per a la primera meitat del segle xvii: el dietari de Jeroni Pujades (Casas Homs, 1975-1976), el diari de Joan Guàrdia (Pladevall i Simon i Tarrés, 1986), però, sobretot, el dietari de la Junta General de Braços editat pel pare Basili de Rubí l'any 1976 en un volum que portava per títol *Les Corts Generals de Pau Claris*.

La importància del text publicat per Basili de Rubí rau en el fet que donava compte del capteniment i de les actuacions del poder revolucionari català instituint a partir del 10 de setembre del 1640 i permetia il·luminar una fase decisiva, però poc tractada, del procés de ruptura política entre les institucions catalanes i la Cort de Madrid. Ni el llibre de Sanabre (1956) ni el d'Elliott (1963) havien atorgat gaire atenció a aquest període, i en el tema de la Junta General de Braços l'obra d'Eulogio Zudaire (1964) arriba al seu esbiaixament interpretatiu màxim en parlar de l'«antifuerismo de la revolución», «la conspiración avanza», etc., tot atribuint el trencament polític que suposà la convocatòria dels braços catalans per part de la Diputació al *dramatis personae* d'una sèrie de dirigents catalans rancorosos amb la política de patronatge de la corona. Per tant, el dietari editat per Basili de Rubí possibilitava aprofundir en el vessant de la revolució política que, si bé ja havia estat apuntat en els estudis anteriors, tenia poc desenvolupament analític.

En referència a l'evolució de la historiografia europea, cal constatar primerament el seu creixent interès per l'estudi de les revoltes i revolucions de la primera modernitat que precediren la Revolució Francesa de 1789. Amb la seva habitual mestria en el maneig bibliogràfic, Xavier Gil (2003) ja va realitzar un balanç de les aportacions i polèmiques generades sobre aquest tema durant les tres darreres

dècades del segle passat. Ara només voldria remarcar tres idees sobre aquests debats i contribucions que em semblen rellevants per la connexió que tenen amb el text d'Eva Serra que estic comentant. La primera és la tendència a restringir l'ús del concepte *revolució* a l'esfera política d'aquests moviments. La segona és la que ha remarcat que dites revolucions polítiques podien ser protagonitzades per grups dirigents ja instal·lats en les institucions o les esferes de poder. Finalment, la tercera idea que voldria apuntar és que difícilment aquests moviments revolucionaris podien tenir una legitimació política sense una base ideològica.

El text «1640: una revolució política» s'iniciava amb algunes de les argumentacions de l'alçament del 1640 que donaven dos dels principals escrits justificatius de la revolució catalana: la *Proclamación católica*, de fra Gaspar Sala, i la *Noticia universal de Cataluña*, de Francesc Martí Viladamor. A partir de l'enfilall de contrafaccions que detallaven aquests dos textos coetanis, Eva Serra feia un repàs a les disputes polítiques i jurisdiccionals que des del segle xvi havien enfrontat les institucions catalanes amb el govern central de la monarquia hispànica. Així, Eva Serra presentava la crisi del 1640 no com un xoc polític conjuntural sinó com la culminació conflictiva d'unes tensions constitucionals en què entraven en disputa els espais de sobirania del rei i de la comunitat catalana.

L'any 1640, la revolta contra els *tercios* i la decisió d'envair militarment Catalunya per part del ministeri del comte duc d'Olivares haurien estat els principals detonants de la revolució política que comportà la convocatòria de la Junta General de Braços: «d'una situació crònica de sobirania vulnerada i d'uns plantejaments de legalisme jurídic sistemàtic es passava a una opció revolucionària». Aquesta opció revolucionària tindria com a base un bloc socialment heterogeni i amb no poques contradiccions. L'ideal de defensa de la comunitat faria sumar en un bloc «resistencialista» els sectors de la revolta popular i els sectors de la classe dirigent catalana.

El poder revolucionari constituït a partir de la Junta General de Braços suposaria «un gir decisiu», el qual portaria al desplegament de les potencialitats institucionals, militars, judicials, financeres i de relacions internacionals de la formació històrica catalana d'ençà del setembre del 1640. Per a Eva Serra, llavors emergí «una *res publica* que no fracassà per la seva incapacitat social o política, sinó per la seva debilitat militar davant de dues monarquies en expansió».

En resum, encara que alguns autors anteriors, John H. Elliott entre ells, haguessin interpretat que en el vertiginós encadenament d'esdeveniments dels anys 1640-1641 existí una «revolució política», aquesta ara agafava un lloc central per definir la naturalesa de la crisi del 1640.

Estudis posteriors, centrats totalment o parcial en la Guerra dels Segadors, han aprofundit en l'anàlisi de la revolució política del 1640. En destaco tres línies d'investigació:

1. La primera fa referència als fonaments ideològics de la revolució, la qual situaria en la comunitat catalana el pol bàsic de la legitimació política (Palos, 1999; Simon i Tarrés, 1999; Villanueva, 2002). Aquesta línia de recerca tindria derivacions en l'estudi del vocabulari polític (Torres, 2008), en la comparació del pensament constitucionalista català amb el que es va donar a altres àmbits hispànics i europeus (Rubiés, 1998), en el paper que la religió i altres elements culturals tingueren en la conformació i divulgació dels discursos polítics (Simon i Tarrés, 2003*b*; Mitchell, 2005; Torres, 2015; Simon i Tarrés, 2016) o en el contrast entre el discurs constitucionalista i les tesis regalistes formulades a Catalunya i a la Corona d'Aragó (Gil, 1998).

2. En segon lloc, també s'ha perfilat millor la classe dirigent que conduí el procés revolucionari i la ruptura de Catalunya amb la monarquia hispana de Felip IV i Olivares, tot analitzant el seu tram de relacions familiars, però també les bases de la seva cultura política i la lògica de la seva actuació en els convulsos i intensos anys de 1640-1641 (Palos, 1997; Simon i Tarrés, 2008).

3. Finalment, també s'ha aprofundit en com el joc d'identitats i contraidentitats patriòtiques o nacionals quedà incardinat en la crisi del 1640, tot examinant-se la seva connexió amb els processos de construcció política estatal (Simon i Tarrés, 2005), amb el joc entre Catalunya, Castella, Espanya i França (Jané, 2006; Torres, 2008) o la difusió a través dels instruments de propaganda i legitimació disponibles (Neumann, 1998).

Cal dir ràpidament que aquestes tres línies d'investigació que substancialment reforcen la caracterització del moviment del 1640 com a revolució política no esgoten la bibliografia posterior publicada amb relació a la revolució del 1640, ja que el coneixement d'aquesta també ha estat enriquit per obres generals de caràcter sintètic (Torres, 2006), així com per diversos estudis d'abast municipal o local (Florensa, 1996; Abad, 2003; Querol i Muñoz, 2004), treballs biogràfics (Capdeferro, 2012), monografies sobre els aspectes militars (Güell i Florensa, 2005; Güell, 2008; Camarero, 2015) o edicions d'algunes cròniques coetànies (Busquets, 1994; Simon i Tarrés i Vila, 1998; Simon i Tarrés, 2003*a*; Margalef, 2011-2017).

Per acabar, voldria fer referència a la definició del moviment del 1640 com a «moment republicà» que la mateixa Eva Serra (a la conferència pronunciada al saló del Consell de Cent el 2015) i altres autors hem utilitzat en els darrers anys (Simon i Tarrés, 2011; Torres, 2016).

En primer lloc, és necessari explicitar que la major part dels estudiosos que en les tres darreres dècades s'han ocupat de l'estudi de les repúbliques i del republicanisme en els segles de la primera modernitat (Koenigsberger i Müller, ed., 1988; Skinner i Gelderen, ed., 2002; Sabbatini, Natalizi i Fasano, ed., 2007; Herrero, ed., 2017) han matisat l'aparent antagonisme entre unes formes de govern republicanes i unes altres de dinasticomonàrquiques en les incipients formacions estatals

de l'època moderna; una historiografia que també ha posat en relleu la diversitat dels models republicans de govern en el dit període. En segon lloc, crec que també és necessari no oblidar que el republicanisme és una tradició de pensament polític que excedeix la definició d'una forma de govern (encara que sigui la de república), una tradició que es remunta al món clàssic grecoromà i que arriba fins als nostres dies amb les propostes «neorepublicanes» d'intel·lectuals com Philip Pettit (1997).

Sobre el «moment republicà» del 1640 voldria fer ara només una precisió cronològica i plantejar una hipòtesi de treball. Tradicionalment s'ha dit que hom pot parlar de l'existència d'una república catalana entre el 16 i el 23 de gener de 1641; és a dir, que aquesta només hauria tingut una setmana de vida. Però això no crec que sigui històricament correcte, ja que la sobirania de Catalunya estigué en mans dels braços entre el 10 de setembre del 1640 i el 30 de desembre del 1641, data en què Lluís XIII jurà, a través del mariscal Brezé, les lleis i constitucions del Principat. Durant aquests quasi setze mesos, els representants estamentals dels braços catalans designaren oficials per impartir la justícia i administrar el territori, reclutaren i organitzaren una milícia catalana, implantaren i recaptaren nous impostos, encunyaren moneda i es lliuraren a la sobirania de Lluís XIII de França, després d'haver trencat els lligams de fidelitat que els vinculaven a Felip IV. Per a un jurista reialista com Felip Vinyes (*Desengaños a los pretextos y motivos...*) no hi havia cap dubte sobre el caràcter revolucionari que tenien la convocatòria i les primeres resolucions de la Junta General de Braços: «llamaron y convocaron las villas y pueblos con sometent general usando del sumo imperio. Tomaron a sus manos las rentas reales, los tribunales y archivos, impidiendo a los ministros que tenían puestos del rey el ejercicio de sus oficios», tot afirmant Vinyes que a partir de llavors els catalans s'havien comportat com una «república libre y absoluta».

Entre el 10 de setembre del 1640 i el 30 de desembre del 1641 es poden distingir, però, tres etapes: la primera, del 10 de setembre del 1640 al 16 de gener del 1641, en què els braços deixaren en «vagància», és a dir, en suspens, la sobirania de Felip IV de Castella; la segona, del 16 al 23 de gener del 1641, en què acceptaren la «protecció» de Lluís XIII de França, i la tercera, que aniria des d'aquesta darrera data, en què es lliuraren a la sobirania del rei francès, fins a la data del 30 de desembre, en què, després dels pactes de Péronne (setembre del 1641), Lluís XIII va acceptar l'entrega dels catalans i, tal com hem dit, el mariscal de Brezé jurà en el seu nom, a les acaballes del 1641 a la Jonquera, les constitucions i lleis de Catalunya, fent legalment efectiva la sobirania francesa.

La hipòtesi de treball es refereix a la connexió entre el constitucionalisme català i els principis i ideals del republicanisme renaixentista desenvolupat a Itàlia, especialment a Florència, i després estès per Europa. No cal perdre el temps cercant citacions de Maquiavel o Guicciardini en els textos dels principals teòrics i

propagandistes de la revolució catalana ni tampoc en els autors constitucionalistes que els precediren. Tanmateix, això no vol dir que no fossin coneguts pels tractadistes contrareformistes catalans i castellans, tal com en el seu moment ja va fer notar Helena Puigdomènech (1988), o que la citació per demonitzar Maquiavel no servís per encobrir diverses apropiacions o adaptacions, tal com ha apuntat Keith David Howard (2014) més recentment.

La hipòtesi que formulo és que el republicanisme clàssic (i fins i tot el renaixentista) va ser més que un «vernís ocasional» en la construcció del discurs constitucionalista català de la primera meitat del segle XVII. També hom pot apreciar en els textos dels tractadistes catalans algunes «estructures argumentals ocultes» (en el sentit de no citades) del republicanisme renaixentista, però usant els referents i els autors del món clàssic (Ciceró, Tit Livi, etc.), els quals eren ben coneguts en la Catalunya del Renaixement i del Barroc, tal com sabem pels estudis de Jaume Medina (2002), Alexandre Coroleu (2015) o Antonio Fernández Luzón (2005).

ANTONI SIMON I TARRÉS